

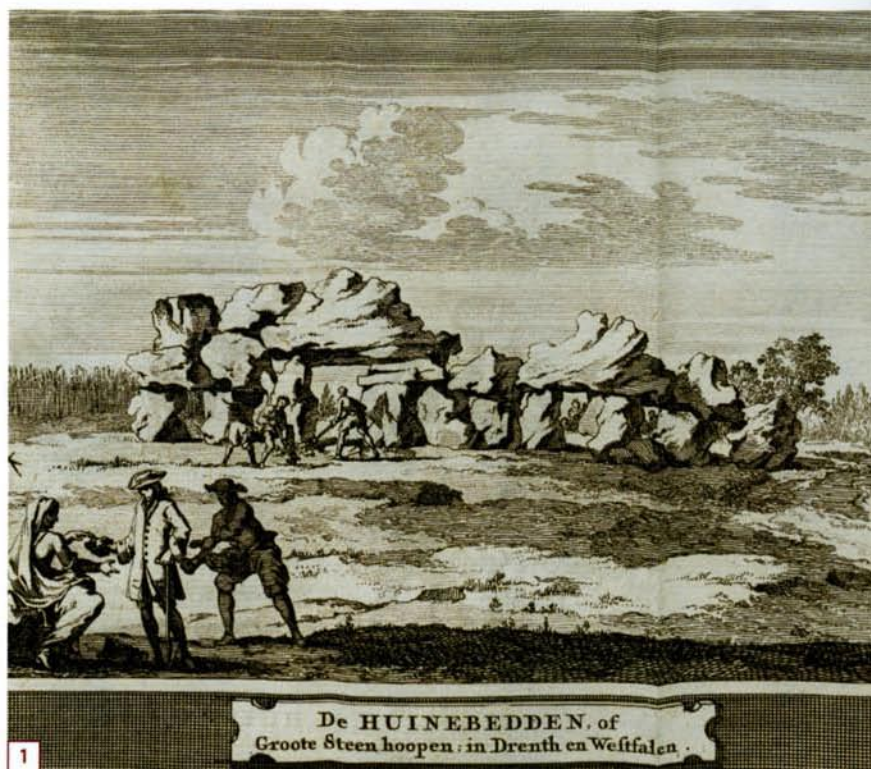
De Zaak D27

Waarom graven we het grootste hunebed van Nederland niet op?

Ons land kent nog 53 hunebedden, waarvan D27, gelegen bij Borger, er één is. Het Borgerder hunebed, het grootste van Nederland, gold tot voor enkele jaren als een archeologisch contextloos exemplaar. Een graf waarover vrijwel geen enkele vondst weer-geeft wat het met de hunebedbouwers zelf te maken heeft. Ook in de ontwikkeling van de archeologie als wetenschap levert het Borgerder hunebed geen enkele bijdrage. Als er al sprake zou kunnen zijn van een bijdrage van het grootste hunebed van ons land, in de vorm van verhalen over de bouwers of het archeologisch onderzoek, dan moet dat vooral gezocht worden in het nog onaangetaste bodemarchief. Tot voor kort echter stond het beschermen van de bodemschatten van een hunebed in rangorde boven het uit nieuwsgierigheid opgraven ervan. Tot voor kort, want sinds enkele jaren zijn er contextgegevens in beeld gekomen, die als voorbereiding kunnen dienen voor een opgraving. De meningen zijn echter onafgebroken verdeeld. Hebben de tegenstanders gelijk of zit er iets in het idee van de voorstanders?

Van contextloos naar contextrijk

In 1685 liet de Groningse dichteres Titia Brongersma graven in het hunebed van Borger. Ze was er een dagje mee bezig en vond – naar haar verslag dat is overgeleverd – veel ruwgevormde potten en ‘eene menigte doodsbeenderen’, crematieresten zouden wij zeggen. Haar vondsten zijn in het stof der geschiedenis verdwenen. Het bewijs voor haar verklaring kunnen we dus niet meer leveren. Archeologen betwijfelden het waarheidsgehalte van haar verslag, ze gaven haar het nadeel van de twijfel¹. D27 bleef dus contextloos in de archeologische zin van het woord: geen vondsten in combinatie met een gedegen verslag en onderzoek van de artefacten. Niets tastbaars leek dus aan D27 te kleven, totdat in 2005 een doosje met voorwerpen, vol-

gens de eigenaar gevonden in het grootste hunebed, werd geschonken aan het Hunebedcentrum. De ruim twintig scherven, vrijwel alle afkomstig van de trechterbekercultuur, de hunebedbouwers, en een drietal stukjes verbrand bot. Onderzoek wees uit, dat het hier ging om een menselijke crematierest uit de vroege bronstijd, ruim tweeduizend jaar na de bouw van het hunebed.²

De 'vinder', René Edens uit Borger, verklaarde als dertienjarige in 1983 de scherven en de botjes uit het hunebed te hebben gepeuterd. Dat – zo wees onderzoek uit – gebeurde rond het avonduur op 1 november. Juist op het moment, dat de Rijksdienst bezig was het hune- >

1 Pinksteren 1685: Titia Brongersma laat graven in het grootste hunebed van Nederland, hunebed D27.

bed met grasbetonblokken te verzegelen om ze te beschermen tegen schatgraverij.³

Bij de verzegeling van een hunebed, een beschermingsmaatregel die zich in de jaren tachtig en negentig uitrolde over Drenthe, werd een decimeter grond verwijderd, alvorens de grasbetonblokken werden geplaatst. De verwijderde grond werd gezeefd en zo onderzocht op de aanwezigheid van artefacten. Vervolgens werd de grond weer op de grasbetonblokken gelegd en zo zie je niets meer van de aangebrachte bescherming van het bodemarchief.

Als René Edens zo gemakkelijk scherven kon lospeuteren, dan moet het zeven door de Rijksdienst ook artefacten hebben opgeleverd, zo was de veronderstelling.

Wordt het niet eens tijd om tot een opgraving van hunebed D27 te besluiten?

De doos met spullen was echter zoek. In mei 2009 kwam ze echter toch nog tevoorschijn in het depot van het Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen. Een kloeke doos met tientallen artefacten, die niet-onderzocht in een hoekje van het depot was neergezet en vergeten. Het Hunebedcentrum verwierf de doos met inhoud in bruikleen en is sindsdien bezig er onderzoek op toe te passen. Dit onderzoek is nog niet voltooid, maar een eerste globale blik op het materiaal leverde al enkele verrassende resultaten op. Het mooiste verhaal zit in de aanname dat één van de scherven van René's schenking van dezelfde pot moet zijn als een scherf in de doos van de Rijksdienst. Historisch onderzoek dat wordt bevestigd door archeologisch onderzoek.

Plotseling zijn er binnen enkele jaren dus tientallen artefacten boven water gekomen, afkomstig van het nog niet opgegraven hunebed D27. Van contextloosheid is er nu sprake van een relatieve contextrijkdom, waarbij nader onderzoek zonder twijfel een grote bijdrage zal leveren aan de biografie van het hunebed. Op 19 februari en 12 mei van dit jaar werd met de geavanceerde GroundTracer een MRI-scan van de kelder van het hunebed gemaakt, die antwoord moet geven op de vraag of er zich nog meer artefacten in het Borgerder hunebed bevinden. Dat is inmiddels vastgesteld.⁴ In de bodem van D27 bevindt zich in haar context nog een groot aantal (prehistorische) artefacten. Twee vragen dringen zich daarbij op: hoe moeten we die ongeschonden bodemtoestand beoordelen in het kader van het begrip context in de archeologische zin van het woord en wordt het niet eens tijd om tot een opgraving te besluiten?

Het begrip context

Archeologen zien het begrip context inzake archeologische voorwerpen vooral in de betekenis van het bezitten van zoveel mogelijk gegevens, die een artefact kunnen plaatsen in de tijd waarin het werd gebruikt. Het is een complex begrip, waarbij 'authenticiteit' een al even omstreden als multi-interpretabel onderdeel vormt. Een voorbeeld kan veel verhelderen. Een TRB-scherf afkomstig uit een hunebed heeft context als er sprake is van een minutieus en degelijk opgravingsresultaat, maar is de laatste functie van de scherf – als bijgave in een graf – de enige authentieke context waarin we de scherf moeten beoordelen? De scherf is ooit vanuit klei verwerkt tot pot en vervolgens als gebruiksvoorwerp in het dagelijks leven van de hunebedbouwers binnengedrongen. Hij is gebruikt voor opslag, nuttigen van spijzen en dranken en als bijgave aan een dierbare dode meegegeven. De eenmaal opgegraven en minutieus be-

studeerde scherf komt in een museumvitriene terecht, mooi belicht, gezien door honderdduizenden bezoekers, vijfduizend jaar na de productie. Zo'n beetje het vierde of vijfde gebruik van de scherf. De context is dus, vóór de opgraving al een aantal malen gewijzigd. Hoewel het verleidelijk is om dit uitgebreider in verband te brengen met begrippen als authenticiteit en identiteit, laat ik dat hier rusten, omdat ik vooral de vraag wil beantwoorden of de context onaangetast blijft, als je de vondst in de bodem laat zitten. De beantwoording van deze vraag is immers van belang voor de daarachterliggende stelling, dat we er goed aan doen niet tot een opgraving over te gaan, omdat we dan de context wijzigen. Welnu, die context wijzigt zonder enige twijfel ook in de bodem, alleen hebben we er geen weet van. Dingeman Boogert van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed verwoordt dit dilemma als volgt: 'We gingen er in het verleden wellicht te gemakkelijk van uit, dat wat je niet opgraaft, gevrijwaard blijft van ingrepen in de bodem. De realiteit is anders.'⁵ Ook hier maakt een voorbeeld veel duidelijk. Zouden we – theoretisch gezien – een hunebed in 2500 vóór Christus hebben kunnen opgraven, dan zou bot- en houtmateriaal zonder twijfel tot het opgravingsresultaat hebben behoord. Doen we dat in 2010, dan is het verweringsproces zodanig verder voortgeschreden, dat we geen bot en hout meer vinden in een hunebed. De context in de bodem is dus gewijzigd. Het veelgehoorde credo 'opgraven is vernietigen' is dus niet alleen te weinig genuanceerd – opgraven is immers ook veiligstellen – maar ook onjuist, omdat het verweringsproces in de bodem een even vernietigende werking op de archeologische context in het bodemarchief heeft. Konijnen en mollen graven holen, de waterstand stijgt en daalt, het wortelstelsel van bomen groeit, micro-organismen knagen aan overblijfselen in de bodem. Zelfs gebakken aardewerk verweert. Dat helpt niet erg mee aan een ongewijzigde context. Van het tempo van vertering beginnen we nog maar net iets te begrijpen. Met niet-opgraven denken we – onterecht naar mijn mening – dat we de context veiligstellen en ongewijzigd voor het nageslacht bewaren.

2 De dertienjarige René Edens peuterde op de avond van 1 november 1983 scherven en wat botjes uit het hunebed, net voor het door de ROB verzegeld werd. Edens schonk het doosje in 2005 aan het Hunebedcentrum.

3 Op 1 en 2 november 1983 werd het hunebed verzegeld door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (nu RCE).

4 Hunebed D27 is het grootste hunebed van Nederland. Het ligt nabij het Hunebedcentrum in Borger.

Een verkeerd gebruikt vooruitgangsgeloof

Wetenschapsfilosofisch is 'herhaalbaarheid' een belangrijk gegeven. De ene wetenschapper moet door de andere gecontroleerd kunnen worden door het onderzoek te herhalen. Bij een opgraving van een hunebed kan dat feitelijk niet. Graven we D27 op, dan kan die specifieke opgraving niet worden herhaald. Wel kunnen we andere hunebedden opgraven en die gegevens met die van D27 dan vergelijken, maar – nog eens – een volledige herhaalbaarheid is niet mogelijk. Dat heeft geleid tot een terughoudendheid met het opgraven. Het laatste hunebed werd in de jaren 1968-1970 volledig archeologisch onderzocht na een minutieuze opgraving (D26, Drouwenveld). De stelling om een opgraving uit te stellen, omdat de ontwikkeling van de archeologie zich zodanig voortzet, dat zich in de toekomst betere mogelijkheden zullen aandienen, veronderstelt vooruitgang. Hoewel de bedoelde vooruitgang geen zekerheid is, maar een geloof, is de ultieme consequentie dat we vanaf nu afzien van het middel opgraving voor het archeologisch onderzoek van hunebedden. Behoudsarcheologen, ingehuurd om de bescherming van het bodemarchief te bewaken, laten weten nog vijftig of honderd jaar te willen wachten met het opgraven van een hunebed, omdat we dan wellicht zo ver zijn, dat non-destructief onderzoek voldoende is ontwikkeld, waardoor we niet meer hoeven opgraven. Dat is al een tegenspraak in zichzelf. Het maakt niet uit of je twintig of tweehonderd jaar wacht, je kunt dit vooruitgangsgeloof steeds opnieuw gebruiken om niet op te graven. Geen mens zou het logisch vinden, dat de aankondiging dat de mens in de toekomst niet zal sterven, ertoe leidt dat daarom acuut met sterven kan worden opgehouden. Niet opgraven, omdat opgraven in de toekomst niet meer nodig is, betekent vanaf morgen afzien van het opgravingselement in de ontwikkeling van de archeologie als wetenschap. Met een beroep op het >

vooruitgangsgeloof zetten we daarmee de klok feitelijk terug. Een paradox in de logica. Het GroundTracer-onderzoek – het non-destructieve onderzoeksmiddel van onze tijd – toont aan dat de kelder van D27 nog vol

Niet opgraven, omdat opgraven in de toekomst niet meer nodig is, betekent afzien van het opgravingselement in de ontwikkeling van de archeologie als wetenschap

ligt, maar mist nog zoveel finesse, dat we (nog) niet kunnen zien wat er op microniveau in het bodemarchief anno 2010 bewaard is gebleven. Wij, stervelingen in 2010, kunnen nog niet zonder een opgraving vol-

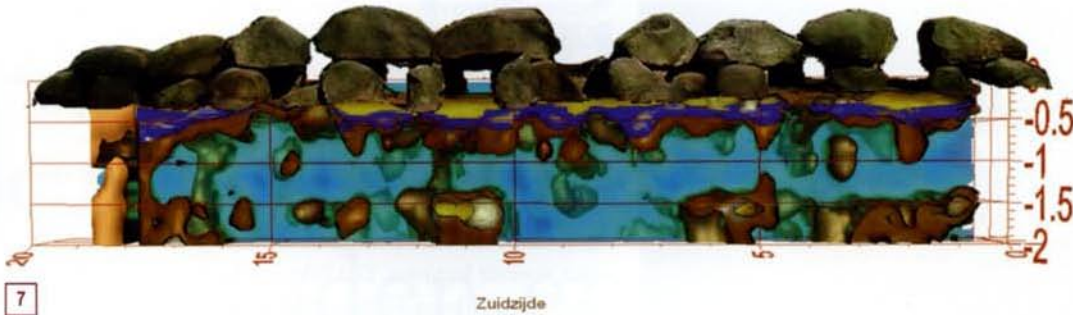
doende kennis uit de grond halen, maar we weten, dat – als we dat zouden willen – we bij een opgraving resultaat zouden boeken. We weten dat er wat zit, maar besluiten vanaf nu dit nooit meer op te graven. In de toekomst ontwikkelt het non-destructief onderzoek zich immers – volgens behoudsarcheologen – zodanig dat we niet meer hoeven opgraven. Non-destructief onderzoek zal de herhaalbaarheid ook voor de archeologie binnen bereik brengen. Een optimistische, maar ongewisse visie op de toekomst van de archeologie, die zich moeilijk laat verzoenen met het verweringsproces in het bodemarchief, dat zich van ons vooruitgangsgeloof weinig zal aantrekken. Zullen we ooit DNA in de bodem zien? Niet aannemelijk, maar laten we het dan zitten? Wel nieuwe probleemstellingen verzinnen, maar niet naar het antwoord gaan zoeken?

Deductie en inductie

Wanneer we veel gegevens van onderzoek tot onze beschikking hebben en we deze gegevens nauwgezet bestuderen, kunnen we daar een wetenschappelijke hypothese uit afleiden. Komen we meer of nieuwe gegevens op het spoor, dan kunnen we die gegevens toetsen aan de eerder geformuleerde hypothese en deze bevestigen of verwerpen en vervangen door een nieuwe. Deze zogenaamde deductieve methode neemt in de archeologie van onze tijd een grote vlucht, omdat we alleen dan opgraven als we niet anders kunnen. Noodopgravingen, noemen we dat. Er zit geen groot plan achter. Niet de archeologische nieuwsgierigheid wijst de weg, maar onze moderne drang om dorpen en steden uit te breiden, wegen en spoorwegen aan te leggen. Al deze 'toevallige' opgravingen gebruiken om conclusies te trekken, is hachelijk. Stel, dat we een theorie ontwikkelen – bijvoorbeeld gestoeld op gegevens uit het buitenland – waar zich een nederzetting van hunebedbouwers zou kunnen bevinden, dan zou het verstandig zijn om op die plek onderzoek te doen. De inductieve methode. We ontwikkelen een visie en gaan op zoek naar de antwoorden, die de probleemstelling ons aanwijst. Indien de archeologie zich nog uitsluitend bezighoudt met onderzoek van artefacten uit oude collecties in het depot en de gegevens die voortkomen uit noodopgravingen, ziet ze feitelijk af van inductieve uitgangspunten voor onderzoek. Dat zou voor elke wetenschap, maar zeker ook voor de archeologie, een verarming betekenen.

Nieuwe probleemstellingen

Er wordt nogal eens gesteld, dat het in de archeologie met betrekking tot hunebedden ontbreekt aan nieuwe

probleemstellingen. Ik waag dat te betwijfelen. We zouden toch willen weten, waarom bijvoorbeeld hunebed D27 nu juist op die plaats is neergezet. Heeft dat met de gebiedsomstandigheden te maken, of is er sprake van het markeren van een oude(re) cultusplaats of graf? Een mogelijk antwoord zou onder de keldervloer van een hunebed gevonden kunnen worden. Ik heb de indruk dat dit in het verleden niet in de beschouwing is betrokken. We zouden daarnaast toch ook willen weten, hoe het hunebed na de bouwtijd door andere prehistorische culturen is gebruikt. Wat zeggen ons vondsten uit de kelder – maar ook uit de naaste en verder weg liggende omtrek – daarover? Hoeveel generaties kunnen we als gebruikers aanmerken en onderscheiden? Kunnen we dierlijk, plantaardig of menselijk DNA isoleren uit de tijd van de bouwers of uit vondstmateriaal van latere tijd? Vragen, die we met de huidige middelen wel zouden kunnen beantwoorden, lijkt me, maar we moeten er dan wel naar op zoek willen gaan.

Een van de meest intrigerende vragen betreft de nederzettingen van de TRB-cultuur. We hebben wel de graven van de hunebedbouwers, maar er is geen spoor te bekennen van hun woonstee. Wat is het verband tussen de nederzettingen en de grafkamers? Vanuit Zweden en Denemarken is over de nederzettingen van de TRB-cultuur veel meer onderzoek gedaan, dat ons op het juiste spoor zou kunnen zetten. Internationale contacten met deze beide landen lijkt een voor de hand liggende eerste stap.

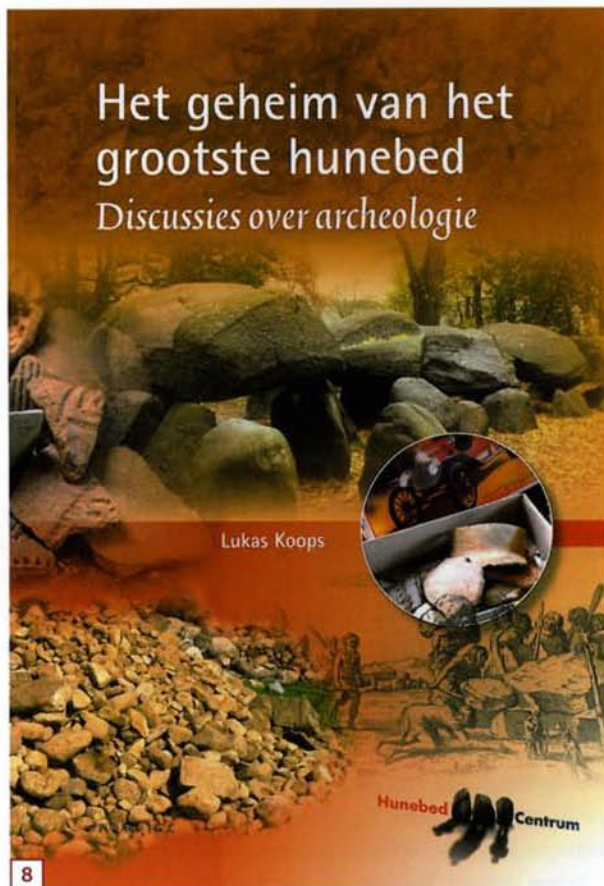
5 Het laatst opgegraven Nederlandse hunebed is hunebed D26. Het hunebed werd in 1968 onder leiding van Van Giffen opgegraven.

6 Onder grote belangstelling van de media scande GT Frontline (nu Saricon) de bodem van hunebed D27 en omgeving in februari 2010.

7 De bodem van hunebed D27 werd in februari 2010 gescand. De scanresultaten van dit non-destructieve onderzoek kunnen niet zonder interpretatie.

Antwoorden

Vragen formuleren is minder lastig, dan een plan te ontwerpen dat kans op antwoorden biedt. Bovendien lokt elk begin van een antwoord weer veel nieuwe vragen uit. Zo gaat dat in de wetenschap en ik ben geneigd er aan toe te voegen: zo hoort het ook. Op 19 februari en 12 mei 2010 is door middel van grondradar de keldervloer van hunebed D27 onderzocht, en het nabijgelegen stroomdal. Een vorm van non-destructief onderzoek, die ons op het spoor van antwoorden op de nieuwe vraagstellingen kan zetten. De grondradar is nog niet zo geavanceerd, dat we op microniveau de bodem in beeld kunnen krijgen. We moeten het doen met een soort van röntgenfoto's, die niet zonder interpretatie kunnen worden geduid. Wat wel duidelijk is geworden, zijn drie dingen. In de eerste plaats staat vast, dat de archeologische laag boven de keldervloer van D27 nog grotendeels onaangetast is. Dat betekent dat het merendeel van de bijgaven nog in de bodem aanwezig is. Voorts zijn onder de keldervloer drie merkwaardige structuren zichtbaar, die – als ze van menselijke aard zijn – duiden op een tijd van vóór de bouw van het hunebed. Meer zekerheid kan worden verkregen als we de scan op de onmiddellijke omgeving van de keldervloer loslaten. Ultieme zekerheid is alleen middels een opgraving te verkrijgen. Ten slotte zijn in het stroomdal op relatief grote diepte structuren zichtbaar, die van menselijke oorsprong zouden kunnen zijn. Een sleuvenonderzoek zou zekerheid kunnen bieden of we hier wel of niet met nederzettingssporen van de TRB-cultuur (of van latere tijd) te maken hebben. Grondradaronderzoek zet ons op het spoor, maar er is aanvullend bewijs nodig. Mij schijnt het toe, dat de onderzoekstappen, die inzake D27 inmiddels gezet zijn, de nieuwsgierigheid bijzonder prikkelen en het perspectief van nieuwe ontdekkingen nadrukkelijk in zich hebben. De betrokkenheid van universiteiten en musea in binnen- en buitenland kan een goede voorbereiding garanderen voor wat er uitiem moet gebeuren om antwoorden te krijgen: opgraven! Niet om een willekeurige museumdirecteur een plezier te doen, maar om onze kennis over de oudste monumenten te vergroten. >

De ontwikkeling van de Nederlandse archeologie

Gaan we tot in het oneindige de behoudsarcheologen met hun mantra 'opgraven is vernietigen' hun zin geven, dan zet dat zowel de opgravingstechniek als de kennis over de bouwers (en latere gebruikers) van een hunebed naargeestig op achterstand. Buitenlandse archeologen, die zich evenzeer aan het Maltaverdrag hebben gecommitteerd, behouden wel degelijk ruimte voor inductief opgraven, ook van hunebedden. In Zweden bijvoorbeeld, maar ook in Denemarken en Duitsland, graaft men wel periodiek een hunebed op. Dat heeft veel en hoopgevende gevolgen. Zo zijn er aan de Universiteit van Kiel in Duitsland maar liefst vijf promotie-onderzoeken gaande naar de trechterbekercultuur. Dezelfde, in ieder geval verwante, cultuur die in ons land de hunebedden heeft gebouwd.

Ik ga ervan uit, dat de ontwikkeling van de kennis over de trechterbekercultuur en de specifieke kennis over hoe je het best een hunebed opgraaft vooral in het bui-

tenland plaatsvindt, om het maar eufemistisch uit te drukken. Wij schijnen het op de koop toe te nemen, dat we daarin mijlenver achterlopen en zijn niet bereid om een inhaalslag te willen maken. Dat is treurig. Ik pleit er – voor alle duidelijkheid – niet voor om morgen zoveel mogelijk hunebedden op te graven. Eén per generatie zou al mooi zijn. Met nog veertig niet-opgegraven hunebedden zouden we dan nog zo'n duizend jaar vooruit kunnen. Dat lijkt me lang genoeg om al onderweg te kunnen beoordelen of de Nederlandse archeologie zich ten positieve heeft ontwikkeld. Dat is geen vooruitgangsgeloof, maar een pleidooi voor tussentijdse reflectie op het vak van archeoloog. Ik hoop werkelijk niet, dat hunebed D26 (Drouwenerveld) het laatste opgegraven hunebed zal blijven. De opgraving vond in de jaren 1968-1970 plaats. Al meer dan een generatie geleden. En laten we vooral niet vergeten, dat het hunebed na de hunebedbouwers ook nog door andere culturen is gebruikt. Ook daar weten we maar heel weinig van.

Opgraven wordt onafwendbaar

Het niet meer op inductieve gronden opgraven van een hunebed, het afzien van de nieuwsgierigheid die het wezen van elke onderzoeker vormt, is zowel uit wetenschapsfilosofisch oogpunt, als geredeneerd vanuit het contextdenken in de archeologie, een hoogst ongelukkige stellingname. Een stellingname, die – paradoxaal als het mag lijken – zowel gebaseerd is op een onwetenschappelijk vooruitgangsgeloof als op een gebrek aan zelfbewustzijn van de archeologie als wetenschap.

Natuurlijk zijn er ook andere redenen, die een opgraving van D27 wenselijk maken. De maatschappelijke relevantie van archeologie, de aantrekkelijkheid van een universitaire studie, de bijdrage aan de museale aandacht voor de prehistorie, het empoel voor de beroepsgroep van archeologen, de bijdrage aan onze behoefte aan identiteit, aan het onderwijs et cetera zijn op zich stuk voor stuk legitieme argumenten om op te graven. Tellen we al die argumenten bij elkaar op, dan wordt een opgraving in de nabije toekomst onafwendbaar. Hoe eerder we dat beseffen, hoe beter we ons daarop kunnen voorbereiden.

Noten

- 1 E. van Ginkel, S.W. Jager, W.A.B. van der Sanden (2005), *Hunebedden. Monumenten van een steentijdcultuur*, Abcoude, 122.
- 2 L. Koops (2008), *Het geheim van het grootste hunebed, Borger (Hunebedreeks 4)*, 45.
- 3 Idem, 11.
- 4 Een eerste interpretatie heeft inmiddels plaatsgevonden. Nader onderzoek kan meer uitsluitsel over de resultaten bieden. Zie ook hierna.
- 5 RCE, *Kennis voor de praktijk van de erfgoedsector*, z.p.lz.j. (2010), 9.

8 In 2009 verscheen een boek over hunebed D27, *Het geheim van het grootste hunebed*, door Lukas Koops.